

VÝVOJ ČESKÉHO JAZYKA

Zdroj: PhDr. Hana Marešová, Ph.D.

První písemné doklady o existenci češtiny spadají do 10. stol, kdy se vyděluje z původního společného prajazyka Slovanů – praslovanštiny. Čeština jakožto kmenové nářečí existovala pravděpodobně již dříve, neboť podle historických údajů přišli naši slovanští předkové na naše území už v 5.– 6. století.

Teprve od 12. stol. lze češtinu považovat za jazyk historicky doložený. K dokladům jazyka slouží mimo jiné i nesouvislé památky, jako jsou nápisy na mincích, přípisky či glosy v jinojazyčných literárních textech, citovaná česká slova v latinských textech či vlivy češtiny v jiných slovanských textech.

K dokladům jazyka dalších vývojových období slouží řada literárních památek a nářečních textů. Také současný stav různých nářečí umožňuje dokladovat některá starší stadia vývoje jazyka, neboť jazykové změny se na území národního jazyka neuskutečňují najednou, nýbrž postupně.

V rámci vývoje češtiny rozeznáváme několik stadií:

1) Pračeština (10. století – konec 13. století)

– předpísemné období – nejstarší období češtiny, nedoložené písemnými doklady.

2) Stará čeština (14. – 15. stol.)

Období 14. stol. – období češtiny jakožto spisovného jazyka na našem území. Jazyk je již plně rozvinut, prosazuje se v jednotlivých správních oblastech státního zřízení a také v literární tvorbě.

Období 15. stol. – v tomto období je jazyk výrazně ovlivněn česky psaným dílem mistra Jana Husa, dochází k částečnému sblížení s mluveným jazykem.

3) Střední čeština (16. stol. – konec 18. stol.):

Období humanistické (16. stol. – počátek 17. stol.)

– období vyspělého jazyka, který se přibližuje tehdejšímu ideálu dokonalého vyjadřování – latině.

Období barokní (polovina 17. století – konec 18. stol.)

– období omezení působnosti jazyka v důsledku neblahých historických událostí.

4) Nová čeština (od vzniku národního obrození po současnost)

– období reakce na předchozí úpadek jazyka, vznik národního obrození, vývoj jazyka až k současnosti.

PRAČEŠTINA – 10. století – konec 13. století

Nejstarší projevy českého jazyka byly zaznamenány latinkou upravenou pro české poměry. Původní pravopis označujeme jako tzv. **PRIMITIVNÍ – JEDNODUCHÝ**. České hlásky, které latina neměla, byly označovány písmeny pro hlásky zvukově nejbližší. **Např. lat. c se čte před samohláskami e, i jako naše c, před ostatními jako naše k. Tedy c znamená – c, k, č, např. Miculcici (Mikulčici, nč. Mikulčice).** Hlásky v latině neexistující byly zapisovány pro podobné hlásky latinské: **duema (dvěma), dete (dietě, nč. dítě).**

Ve 13. stol. přejímá čeština přejímá funkci spisovného jazyka, s čímž vzrůstá potřeba jednoznačnějšího záznamu českých slov. Východisko nabízely spřežky kombinující dvě i více litery, které se spolu obvykle nevyskytují. První spřežky pocházejí z 11. stol. např. Cressicsi (Křešici, nč. Křešice). Na počátku 14. stol. se vyvinul první pravopisný systém. **SPŘEŽKOVÝ PRAVOPIS** využívá k označování hlásek, které má čeština oproti latině navíc, spojení 2 i více latinských písmen.

STARÁ ČEŠTINA – 14. století

Na samém počátku 14. stol. se konstituuje **STARŠÍ (SLOŽITĚJŠÍ) VARIANTA SPŘEŽKOVÉHO PRAVOPISU**, jejímž základním je důsledné rozlišování sykavek: zz = s (uzzlyflaw – uslyšav), ll, l = š (vlle – vše), cz = c (otecz – otec), chz = č (chzezst – čest), z = z (mezí), s = ž (siwot – život), ch = ch (ducha), rs = ř (ors, oř), ie, ye = ě (chtyel – chtěl), c zejm. před a, o, u, r = k (cozztelu – kostelu), g = j (gmu – jmu), v přejatých slovech g (galiley). Délka samohlásek se většinou neoznačuje, případně se naznačuje zdvojením liter. **MLADŠÍ (JEDNODUŠŠÍ) SPŘEŽKOVÝ PRAVOPIS** se formoval od konce 30. let 4. stol. Nerozlišuje sykavkové dvojice s-š, z-ž, c-č, zato více respektuje znělost hlásek (odlišuje z-s, ž-š). Je méně přesný než starší spřežkový, ale je jednodušší a jeho částečná nejednoznačnost není na úkor srozumitelnosti.

Ve 14. století začíná čeština pronikat do různých literárních žánrů, na konci století již existují i úřední listiny psané česky. Nastává období rozvoje slovní zásoby češtiny, jsou přejímána nová slova z němčiny (hybridní slovo vánoce z něm. Weihnachten, rychtář, říše, šlechta), z latiny (kostel < castellum, mše < missa, oltář < altare, jeptiška < < abbatissa, páteř < pater noster (otčenáš, podobně růženec, výtah), kmotra < commater (spolumatka), mnich monachos (jeden), anděl < angelos) ad.

Janu Husovi bývá připisována reforma spřežkového pravopisu. Svůj návrh **DIAKRITICKÉHO PRAVOPISU**, podstatně zjednodušující dosavadní pravopis, představil v traktátu De orthographia bohemia (1406 nebo 1411). Navrhl **diakritická neboli rozlišovací znaménka** – gracilis virgula (později označeno jako nabodeničko dlouhé), čárku označující délku samohlásky, např. á, é), a punctus rotundus (později označeno jako nabodeničko krátké), tečku označující měkkost souhlásky, např. č, ž = č, ž.). Hus vyžadoval také zapisování i, y podle jejich původní výslovnosti a tento úzus se dodržuje dodnes (liška, slyšet).

Diakritický pravopis se prosazoval velice pomalu. Definitivně se prosadil až v 16. stol. Hus také výrazně ovlivnil podobu jazyka. Nejen ve svých kázáních se snažil užívat živý jazyk, bez zastaralých slov a tvarů. Nahrazoval cizí, zvl. německá slova (hantuch > ubrusec, mantlík > pláštiek, knedlík > šiška, marštale > konnice). V období husitského hnutí proniká čeština i za hranice státu.

STŘEDNÍ ČEŠTINA – období humanistické (16. století – počátek 17. století)

Po vynálezu knihtisku se v tištěných dílech ustálil tzv. **BRATRSKÝ PRAVOPIS** (podle listů vydávaných Jednotou bratrskou), který zachovává převážně diakritický způsob zápisu se zachováním několika spřežek. Původní tečka nad měkkými konsonanty se změnila v háček, kterého se užívalo nad č, ď, ň, ř, ť, ț. Grafém š byl používán většinou jen na konci slova, uprostřed slov se užívala spřežka ll. Grafém ě se začal používat dnešním způsobem. Délka samohlásek se označovala čárkou, kromě ů (< ó). Dlouhé í se z technických důvodů nejprve zdvojovalo, později se zapisovalo ij, nakonec j. Pro foném j byly užívány grafémy g nebo y (geg=její) pro foném g se někdy používal grafém . Uchovalo se psaní dvojitého w, jednoduché v označovalo u na začátku slova. Dvojhláska ou se zapisovala au. Po c, s, z se vždy psalo y (cyzý sýla).

Pod vlivem humanismu a jeho příklonu k národnímu jazyku začíná čeština nahrazovat latinu v úřadech, česky se rokovalo na sněmech, vyučovalo se v rodném jazyce, přičemž nejvyšší úroveň dosáhly na Moravě školy Jednoty bratrské. S tím souvisí i další rozvoj slovní zásoby. Jsou přejímána slova zejména z latiny (puls, preceptor, forma, proces ad.).

STŘEDNÍ ČEŠTINA – OBDOBÍ BAROKNÍ (polovina 17. století – konec 18. století)

Po třicetileté válce se počet česky píšících autorů začal výrazně zužovat, čeština mizela ze šlechtických sídel i z měst a česká inteligence odcházela do exilu nebo do ústraní. Postupující germanizace vyvolala snahy bránit se cizím vlivům, začínají působit puristé (brusiči jazyka), kteří (s dobrými úmysly) vytvářeli neobratné neologismy, např. Jiří Konstanc, Matěj Václav Šteyer, Václav Jan Rosa – seu Grammatica Linguae Bohemicae (1671), ve které se však poněkud neohrabaně pokouší vytvářet české ekvivalenty cizích termínů, např. skokotnosta – taneční mistr, **čistonosopléna – kapesník**. Obdobnou snahu nacházíme i v díle Jana Václava Pohla Gramatika česká oder die böhmische Sprachkunst (1756): myslivíř – student, skokotnosta – taneční mistr, letodník – kalendář, polokolec – háček, břinkoklapka – klavír, modlírna – modlitebna, dlažkodělna – cihelna, jezna – jídelna, zámřežna – kancelář ad. **Proces úpadku češtiny byl v poslední třetině 18. století ukončen vznikem obrozeneckého hnutí.**

NOVÁ ČEŠTINA (vznik národního obrození – polovina 19. století)

1. fáze (obranná) = snaha čelit germanizaci, vzorem veleslavínská čeština, snahy o kodifikaci jazyka.

Josef Dobrovský

„Podrobná mluvnice jazyka českého“ - provedl tzv. analogickou opravu pravopisnou. Rozdělil slovesa do tříd podle kmene minulého, zpřesnil tvary přechodníků. Píše ounor, tejden, ale užitek, sukno, lépe než dluhách je dluzích. Uvádí piji, ale mru, tru, dru. Nedovoloval protetické v-, psal jedno l. Získala platnost kodifikace.

„Dvoudílný německo-český slovník“

„Dějiny české řeči a literatury“ – oslava veleslavínské češtiny. Jako první se pokusil o periodizaci vývoje češtiny a její literatury a určení jednotlivých etap vývoje. Důsledně spojuje dějiny české literatury s dějinami českého jazyka.

2. fáze (ofenzivní) = obohacování slovní zásoby.

Josef Jungmann

„Slovník německo-český“ – pětidílný překladový i výkladový slovník, obsahoval 120 tisíc slov. Čerpal ze starých památek, lidové slovesnosti a jiných slovanských jazyků – např. z ruštiny: příroda, jeseň, vzduch, polštiny – tklivý, závoj, obřad, předmět, plyn. Některá slova jsou užívána dodnes (kyslík, dusík, uhlík, podmět, mluvnice, sněženka, lýkovec, výrobek), některá se neujala (lučba-chemie, tázanec-otazník, umnice-logika, magnetyčina).

V této době vzniká podoba **NOVOČESKÉHO PRAVOPISU**: K nejdůležitějším úpravám patří tzv. analogická úprava Josefa Dobrovského. Po c se začalo psát jen i, í, po s, z i, í nebo y, ý podle etymologie nebo morfologické analogie: např. tisíc, syn, nom. sg. kosi podle páni, akuz. sg. kosi podle pány, podle sedím, cítím i prosím, vozím. U adjektiv uvádí podle medvědí analogicky i kozí, husí, podle hadi i kosi, ale vždy otcí a vojáci. V kořenech slov ponechával y-: zyma, sylný. Byl také zaveden dnešní způsob psaní spojky i (dříve y).

V roce 1817 zavedl **Václav Hanka** ve spise Pravopis český psaní u na začátku slova místo v- (vmysl > úmysl). Tím přechodně vypadlo písmeno v z české abecedy, neboť souhláska v se psala jako w.

V r. 1842 se uskutečnila tzv. **reforma skladná**, připisovaná **Pavlu Josefu Šafaříkovi**. Grafém j byl nahrazeno grafémem í, v důsledku toho byly grafémy g a y v platnosti j nahrazeny grafémem j; litera g se tak uvolnila pro označování g (a nemuselo se užívat g s háčkem): např. její místo dřívějšího gegj. Tato oprava byla částečně přijata Maticí českou, přijato nebylo psaní ou místo au a v místo w, a to až do roku 1849.

V letech 1849 – 1850 proběhla **třetí reforma pravopisu** – bylo zavedeno psaní v místo w a ou místo au, začala se označovat délka nad počátečním ú (úřad), pomocné tvary bych, bys... se začaly psát zvlášť, příklonka -li s tiretem. Tím byl novočeský pravopisný systém postupně zbaven všech nevyhovujících archaismů.

Ve dvacátých letech byl také změněn typ písma: stará gotická fraktura (švabach) byla nahrazena latinkou (renesanční antikvou). V této souvislosti byla odstraněna spřežka ll a nahrazena písmenem š.

Dále se rozvíjí česká terminologie, např. **Jan Nepomuk Škroup** vytváří hudební názvosloví, **Miroslav Tyrš** tělovýchovnou terminologii, **Pavel Josef Šafařík** vydává Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnázia a reálné školy ad.

Objevují se spory o vzor jazyka při jeho popisu: jazykoví teoretici viděli vzor spisovného jazyka v jazyce humanistickém, někteří autoři však považovali za vhodnější popis lidového jazyka či jazyka soudobých spisovatelů.

Máme

rádi

češtinu

